DOI: 10.5281/zenodo.12745708

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ И КУЛТУРОЛОГИЯ

LITERARY AND CULTURAL WORKS

ИНТЕГРАТИВНИТЕ СТРАТЕГИИ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ОЛГА ТОКАРЧУК КАТО ВРАТА КЪМ БЪДЕЩЕТО

Димитрина ХАМЗЕ
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
hamzed@uni-plovdiv.bg

INTEGRATIVE STRATEGIES IN THE CREATIVE WORKS OF OLGA TOKARCZUK AS A GATEWAY TO THE FUTURE

DIMITRINA HAMZE

Plovdiv University
hamzed@uni-plovdiv.bg

ABSTRACT: The integration of ontological vectors, existential trajectories, psychological states, and material and immaterial substances is a philosophical-artistic reflex in Olga Tokarczuk's work. Integrative strategies, interweaving three fundamental categories—Time, Dream, and Death—outline the future as enlightened knowledge, a bright perspective, a gateway to a new, transformed Life, thanks to the universal need for the reprocessing and improvement of every substance, through the universal energy exchange for the arrival of new vitality. The author's intuition is at the core of integrative strategies, which detects their foundations. Time is an omni-integrative functor that combines intra- and inter-integrative functions, simultaneously integrating its elements and other entities and categories. Space is one of the ontological statuses of Time. The cyclicity of Time as an integrative whole generates Immortality and thus integrates with Death as a prelude, a step towards Immortality — time and Space exchange integrative impulses. Space is a visual illustration of Time, and Time makes Space more plastic. Our common movement in spacetime provokes our shared dreams. The world as a titanic dream is also an omni-integrative construction. Dream integrates Life and Death, depicting our communication with them in a series of images. Life, Death, and Dream form an integrative trio, where the three categories exchange impulses: Life, through Dream, resembles Death; Dream is somewhat synonymous with Death, and Death is akin to Dream. The study aims, based on Olga Tokarczuk's ideas aesthetically woven into the fabric of her works, to discover the integrative strategies of key philosophical categories and prove their perspective on the existential path of humanity. Methods used include analytical-integrative, cognitive-semantic, and comparative methods, drawing on individual works of the author.

KEYWORDS: integrative strategies, Time, Dream, Death, Space, Life, immortality, subject, intuition, omni-integration.

Prawdziwa mądrość to sztuka łączenia wszystkiego ze wszystkim, wtedy wyłania się właściwy kształt.
Olga Tokarczuk (*Księgi Jakubowe*)

1.0. Увод

Когато пише, Олга Токарчук е в най-естественото си състояние – чрез писането тя диша, храни се, сънува, мечтае. Просто физиологична потребност. Сама казва, че персонажите ѝ диктуват какво да пише. Идват готови да влязат в книгата, тя трябва само да ги покани. Героите сякаш се наговарят, „съзаклятничат” помежду си, водени от интегративните енергии в пространството, за да „съставят заедно диктовката”, която трябва да изпратят на своята писателка. Те интегрират и нея в единния си поток, създават взаимни релации, подреждат се в наративни парадигми и излъчват общочовешки послания. Със своето съществуване и движение в пространството, с ценностите, мечтите и целите си, героите „подсказват” на своята авторка и модела на релациите, които ги обвързват с едни от основните философско-психологически категории. Тези герои са „обикновени” хора, а това за О. Токарчук означава запомнящи се

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

субекти. Колкото са „обикновени”, толкова са и „необикновени”, независимо от степента им на образованост, от професиите и пътищата на живота им. Техните съдби са равноценни, защото космическите процеси във Времепространството отговарят за поддържането на равновесие във Вселената. И най-злополучната съдба на някого, в космически план може да означава известно (частично) облекчение на кармичната му зависимост в бъдеща перспектива. Колкото и привидно различни да са хората, всички ще претърпят кармични превъплъщения, всички са включени в универсалния енергиен обмен, и рано или късно ще станат част от вселенската хармония. Техният енергиен интегритет ще осигури хармонията. Неповторимата индивидуалност на отделния човек не нарушава този процес – напротив, стимулира го. Всеки субект е спонтанен философ, мъдрец и творец „със” и „във” всяко свое движение. Така погледнато, всички хора са необикновени и затова са интегративни помежду си. Ако бяха еднакви, щяха да се отблъскват – а със своята уникалност се сближават на комплементарен принцип. Дейерархизацията идва от само себе си – няма разделения, няма таксономии. Всички йерархии във философско-психологическата перспектива на авторката, отпадат. Хора, животни, растения, предмети имат еднакво основание за съществуване и са равнопоставени в битиен план. Просто си разменят „ценности” и взаимно се допълват – това, което не достига на едната група, тя си го набавя от другата и обратно – действат „на обменни начала”.

2.0. Писателската интуиция като интегративна стратегия

С творчеството си самата писателка сякаш задава изследователския ракурс към него, а именно по посока интегриране на битийностите. В художественото пространство на своите произведенията тя създава някаква *омниинтегративистика*, съюзяваща и осъзвучаваща всички елементи на битието на онтологичен, философски и психоемоционален принцип. Интегрира хората помежду им, както и хората и природата (растенията и животните) в перспективата на равноценното им присъствие в света, на равносмисленото им съществуване; интегрира хората с неживата природа и предметите, интегрира битийностите с Вселената, Духа с материята, човешкото с божественото; интегрира чувствата и емоциите, душевните трептения в психическия Космос на индивида; интегрира Живота и Смъртта, защото те са двата облика на Вечния Живот; интегрира човешките времена с всеобщото Време или Безвремие, естетически „доказва” интегративната същност на Времепространството и на всичко, което го населява.

3.0. Времето като интегративна стратегия

В корените на интеграцията преди всичко като *тотално, безусловно дейерархизиране* и *съгласуване на битийностите*, лежи концепцията за Времето. Самото Време е интегративен ансамбъл – многолико, калейдоскопично образувание. От съставните си късчета прави всевъзможни, пъстроцветни картини, които постепенно избледняват, посивяват, изгубват цвета си и се разпадат до мига, в който се възземат отново, цветни и ослепителни, нетърпеливи за нов живот. Самото повторение на този цикъл е вселенски и екзистенциален принцип на обновлението, залог за новост. То е интегративен функтор – събаря йерархиите и изравнява битийностите. Времето е само по себе си омниинтегративно, всмуква в себе си цялата материална и нематериална субстанция, храни се с нея и придобива способност за различни превъплъщения – явява се под формата на сън, пространство, повторение, пътуване, Бог, любов, емоции, смърт и т.н. То интегрира в себе си всички тези категории, от които е зависимо човешкото съществуване (които всъщност го съзиждат). Човекът е омотан в тези „костюми” на времето, чиято мярка трудно съвпада с неговата. Но неуморните, упорити „проби” малко или много го сродяват с Времето, помагат му да го разбира по-добре и да съжителства с него по-адекватно.

Времето представлява полиинтегративен комплекс с внушителен диапазон – от универсално космическо Време през историческо и астрономическо до субективно-лично Време. Повторителната цикличност на Времето е възможна, именно благодарение на функционирането му като интегративно цяло. Интегративната същност на Времето е гаранция за обновление, тласък за нещо ново. Нищо не е абсолютно същото. Цикличността генерира новост, поява на нещо небивало дотогава. Универсалното е вътрешно интегрирана сума от индивидуалности. Щом като общото е безсмъртно (вечно), то в известен смисъл и индивидуалното не умира – само се претопява, за да даде началото на нещо ново. Тази

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

двуизмерност на битието ни – смъртно-безсмъртно, получава пространствено изображение чрез семантиката на дома. Пространството е изобразителното битие на времето в различни ракурси:

Powiedziałam Marcie, że każdy z nas ma dwa domy – jeden konkretny, umiejscowiony w czasie i w przestrzeni; drugi – nieskończony, bez adresu, bez szans na uwiecznienie w architektonicznych planach. I że w obu żyjemy równocześnie (Tokarczuk 1999: s.193–194).

Условността на разделението Време – Пространство у О. Токарчук е очебийна.

Наместването ни в Пространството играе ролята на „пропуск” към Безсмъртието. Марта от *Дом дневен, дом нощен* (*Dom dzienny, dom nocny*) казва, че ако намериш своето място, ще бъдеш безсмъртен. Индивидуалните времена на герои, животни, растения и предмети са „равноправни нишки” в тъканта на мястото, което е „макет” на Вселената. Кръгообразното редуване на индивидуалните времена и на сегменти от тях в рамките на едно индивидуално Време, поражда и поддържа безкрайния темпорален континуум. Многопластовата символика на различните „съществувания” – имагинерни или не (сънищата, Свещената книга, чудноватото дърво на Клоска, птицата на Марек-Марек, гъбите и т.н.), открояват атрибутивния, комплементарен и сензитивен (соматичен) характер на Времето. За да го познае и изживее, да се почувства част от него, човек трябва да го усети като допир, да го възприеме със сетивата си.

Взаимната интегративна зависимост между Време и Пространство има и някакви геометрични очертания. Кабалистиката на числото 4 ни посочва като първо градивно измерение на времето пространството (четирите темпорални аспекта са: Пространство – Минало – Сегашно – Бъдеще), а като една от градивните съставки на Пространството – Времето (четирите пространствени параметри са съответно: Ширина – Дължина – Височина – Време). Оптическата перспектива на О. Токарчук в романа *Prawiek i inne czasy* (*Правек и други времена*) е космическото Време с неговата пространствена стабилност, която дава възможност за полагането на усилия по пътя към самопознанието и уверение, че изолзваме пълноценно нашата крайност (смърт) като възможност, вчленена в безкрайната серия от възможности, която прави Смъртта условно понятие в универсален контекст.

Времената на всеки един от „героите” (хора, духове, животни, растения, предмети), т.е. техните индивидуални времена в *Правек и други времена* (*Prawiek i inne czasy*) са част от двойно интегративна динамика – от една страна се интегрират помежду си, преплитат траекториите си, от друга страна представляват хетерогенна смес от компоненти на общото Време. Самото селце *Правек* като символ на изначалното време е интегративен „извор” – дава началото на всички други времена. Романът е нещо като темпорален компендиум. Условността на разделението време – пространство в романа е очебийна. *Правек* не е само изначалното (генеративното, демиургичното) Време, но и името на топонимичната зона, на мястото, което се е загнездило в това „правековно”, генерично време. Пълното съвпадение на Пространство и Време (*Правек* е едновременно и мястото, и времето) показва липсата на дихотомия между двете условно обособени категории, и наличието на абсолютно тъждество. Кръгообразното редуване на индивидуалните времена и на сегменти от тях в рамките на едно индивидуално време, поражда и поддържа безкрайния темпорален континуум.

A więc jest Czas Prawieku, Czas Misi, Czas Pawła, Czas dziedzica Popielskiego, Czas Kurta, ale i Czas sadu, Czas grzybni, Czas Boga, Czas anioła Misi, Czas Złego Człowieka i Czas młynka Misi. (Tokarczuk 1997).

Благодарение на Времето личните човешки съдби са едновременно покъртителни и „изцелителни”. Универсалното, космическото Време сякаш тушира раните от преживяванията, отнема им трагичността, за да задвижи нашите страсти и да ни помогне да ги трансцендираме, за да се впишем хармонично в неговата структура и да се излекуваме от собствената си „дребнава” чувствителност. Следователно, космическото Време има оздравителна, спасяваща (салутативна) функция.

О. Токарчук забелязва, че независимо от различните си съдби, хората са удивително еднакви и тази еднаквост се дължи именно на зависимостта им от Времето – раждат се, борят се с живота, а всичките им емоции са нищожни и смешни пред лицето на вездесъщото

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

Времепространство. Всички битийности с изключение на човека са спонтанни участници във Времето, те са неговият пулс. Човекът обаче изопачава Времето, опитвайки се да го „опитоми”, да го приватизира. Затова то му отмъщава като му изпраща страдания. Времето интегрира и човешките съдби, защото те са ковалентни, някакси съвместими пред Неговото лице. Писателката учи човека как да надмогва вечната си конфронтация с Времето и Пространството, как да съритмизира субективното си Време с глобалното, как да съизмерва вътрешното си Пространство с космическото. И как да постигне това по свой собствен път. Прагматичната дистрибутивност на времето от човешка гледна точка е само една от формите на проявление на безкрайното Време и не го стеснява или редуцира, а откроява неговата многолика, полифонична, нарастваща (като геометрична прогресия) и вечна природа. Съизмервайки се с времето, осъзнавайки неговото интегративно естество, човекът прозира собствената си безкрайност като серия от относителни финали.

Ева Славек също отбелязва, че отделните времена са конкретни състояния (статуси) на всеобщото (универсалното) време. (Sławek 2022: s. 4).

Космическото време интегрира трите прагматични в човешки план темпорални пласта (минало, сегашно и бъдеще), поставя ги в синхронна равнина. Така О. Токарчук мотивира пространствената архитектоника на времето. Фокусирането на конкретния темпорален отрязък се осъществява просто чрез смяна на зрителния ъгъл. Сегашното е среща на миналото и бъдещето, сливането им. Пространството сякаш визуализира Времето, а Времето огъвкавява Пространството.

В романа-епопея *Księgi Jakubowe* (*Книгите на Яков*) Времето също е представено като интегративна сплав от времена, които се припокриват и вибрират в единение:

„(...) czasy plączą się i zachodzą na siebie. Jak mogłam kiedyś wierzyć, że czas płynie? To śmieszne. Teraz jest oczywiste, że czas wiruje, jak spódnice w tańcu“ (Tokarczuk 2014).

Личното време на всеки субект се превръща в общо, съвместно време в Отвъдното. В пространството на Смъртта Времето е интегратор на битийностите – заличава различията им, уеднаквява ги, прави ги абсолютно съзвучни:

Czas w grobowcach lubi zabawić się jak morska woda – z każdej skały robi gładki kamień, z każdej twarzy zmywa nos, usta, oczy. Nic ponad (Tokarczuk 2006: s. 143).

Пълната, тотална интеграция на темпоралните отсечки de facto ги заличава, превръщайки ги в единно неразчленимо Време, равно на Безвремие. Така Времето и Безвремието стават синоними – на оксиморонен принцип. Това според нас е идеята на писателката, която се фокусира върху същността на *взирането* като нейно творческо кредо в есеистичната си книга *Чувствителният разказвач* (*Czuły narrator*).

Мисля, че взирането преди всичко се отнася до възприемането на цялото, в което времето не съществува: когато гледаме на времето и неговите консеквенции (посредством причинно-следствените връзки, последствия, линейност) като на едно цяло (Токарчук 2021: с. 186).

Интерференцията на времевите потоци се проявява и в историческата перспектива на събитията и фактите от Живота. Наблюденията на О. Токарчук са такива:

Но разбира се, не е възможно да захвърлим изцяло себе си и своето време. В този смисъл историческият роман не съществува, понеже корените му се намират в настоящето на пишещия. Историята е нескончаема интерпретация ex post на реални и въображаеми събития от миналото, което ни дава възможност да съзрем в нея смисъл, невидим за онова време (Токарчук 2021: с. 192).

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

Що се отнася до личните времена на човешките същества, най-голяма е интегративната сила (спойка) на миналото, което нивелира различието в статусите и позициите, придава им еднаква знаимост, прави ги някакси равноценни. Подобно нещо би могло да се каже и за бъдещето – еднакво неизвестно за всички. Неговата неизвестност като събитийност в живота на субекта е неговата интегративно-изравнителна сила, която се проявява и като известност за предстоящата неизбежна Смърт на всеки индивид. Ето какво казва за литературните герои Марио Варгас Льоса, когото О. Токарчук цитира в книгата си:

Шепа литературни герои са белязали живота ми по-трайно, отколкото значителна част от съществата от плът и кръв, които съм познавал. Вярно е, че когато литературни персонажи и човешки същества са настояще, пряк контакт, реалността на последните е по-силна от тази на първите – нищо не е така изпълнено с живот, както тялото, което можеш да видиш, да пипнеш – и все пак разликата изчезва, когато и едните, и другите се превръщат в минало, в спомен, и то със значително предимство за първите спрямо вторите, чийто разпад в паметта е неизбежен, докато литературният герой може да бъде възкресяван безкрайно с минимално усилие, като разгърнеш страниците на книгата и се спреш на подходящите редове (Токарчук 2021: с. 193–194).

Една перспективна психоанализа би могла да изиграе ролята на интегративен фактор, който да свърже в едно минало, сегашно и бъдеще, за да бъде максимално ефективна.

Психоанализата търси причината за нашето поведение в миналото, в недрата на това, в което сме се превърнали. Но друг вид психоанализа, насочена наобратно, също е възможна – такава, която дефинира отношението към себе си, към съществуващия тук и сега Аз, като зародиш на това, в което ще се превърнем някога. Ако използваме този метод, Душейко би представлявала някаква възможна проекция на мен самата в бъдещето (Токарчук 2021: с. 199).

4.0. Сънят като интегративна стратегия

Както вече бе отбелязано, Времето и Пространството са в тясна интегративна спойка. Нещо повече – те са едно и също нещо с две „лица”. Пространството е параметричното „лице” на времето. Движейки се в едни и същи измерения (времепространствености), ние имаме дори едни и същи сънища:

Wszyscy śnimy te same rzeczy w dziwacznie podobny, chaotyczny sposób. Te sny są równocześnie naszą własnością i własnością wszystkich innych ludzi (Tokarczuk 1999).

Светът за О. Токарчук е гигантско съновидение, както отбелязва Екатерина Шарапова (Sharapova 2015: с. 203), следователно и Сънят, също като Времето е омниинтегративна конструкция.

В сънищата си човек се интегрира с космическото Време, избавя се от неговата заплаха за прагматичния субект. Сънят е отскок – опит за изтръгване от застрашителната сила на Времето. Той е едно от доказателствата, че можем понякога и да не бъдем подвластни на човешкото време. Сънищата или го отменят, или правят с него каквото си искат – разтеглят минутите в часове, а дните превръщат в отлитащи мигове. Сливайки се със сънищата си, човек се освобождава от контрола и самоконтрола, а само тогава той е истински свободен, представя си, че е господар на Времето.

Сънищата интегрират хората и животните – сякаш изравняват техните честоти чрез освобождаване на човека от зависимостта му от рационалния смисъл на съществуването. Той му носи страдание, поради неговата обвързаност с Времето. Тя е трагична, защото човекът впряга Времето в собственото си страдание. Той страда заради миналото и разстила страданието си в бъдещето. Така създава отчаянието. Кучето Лалка страда само тук и сега. Човешкото мислене е неразривно свързано с поглъщането на времето. Това е вид задушаване.

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

На животните не им е нужен смисъл. Хората понякога усещат нещо подобно, само когато сънуват. Но наяве те се нуждаят от смисъл, защото са затворници на Времето.

Сънят интегрира Живота и Смъртта – той е медиатор между двата свята – заспивайки, сякаш умираме и после възкръсваме. Следваме психическия кръговрат на на пребиваване и в Живота, и Смъртта – редуваме ги. Чрез съня получаваме инструкции от Отвъдното (Смъртта) и действаме според тях. Оказва си, че ние живеем със Смъртта – тя ни е Роднина, тя е с нас, съпътства ни и ни помага. Нямаме основание да я мразим и да се страхуваме от нея. Тя е част от нас, от тялото ни и Животът ни се дължи на нея. Тълкуването на сънищата, е „дискутиране” със Смъртта, съобразяване с Нейните повели, предписания. Да сме в хармония със собствената си психика означава да сме в хармония със Смъртта. Чрез нашите сънища тя ни напътства, чертае насоките ни. Инкорпорирана е в тялото ни. Това, което наричаме Съдба, Предопределение е послание, изпратено от Смъртта. В този смисъл Съдбата е нещо като двойник на Смъртта. Животът, Смъртта и Сънят влизат в тройно интегративен съюз: щом Животът чрез Съня прилича на Смърт, то и Сънят наподобява Смъртта, а Смъртта от своя страна е Сън.

Сънищата интегрират субектите не само чрез общото за всички състояние на сънуване – всички хора, независимо къде се намират, откъде произхождат, с какъв цвят на кожата са, какви са религиозните им и всякакви други убеждения, кога са живели или ще живеят – сънуват. Сънищата интегрират и чрез своята непреодолима сила да поставят субектите в зависимост от сънуваното. Те са едновременно огледало и перспектива на психиката, те са „илюстрирана книга” на Живота на субекта, кодиран „справочник” с инструкции за действие и прогноза на Живота. Затова този, който разчита сънищата, има изключителна власт и съдбоносно влияние. Той може да лекува човешкия страх. Лечението също е интегративен функтор. Ето какво казва Анна Гешти от *Anna In w Grobowcach świata* (*Анна Ин в Гробниците на света*):

Ja, która tłumaczę sny, ja, Anna Geszti, Gesztianna, wiem, jak są w środku zbudowani ludzie – podobni do miasta – wydają się potężni, rozlegli, wielcy, lecz w istocie są krusi, słabi, składają się z samych dziur, z braków, z pustych przestrzeni; to znaczy z zapałek. Wątłe budowle, prowizorki, niepewne następnej chwili. Cały ich fundament to strach, boją się bólu, starości i śmierci, boją się czasu, boją się własnej ciemności (Tokarczuk 2006: s. 174).

Ja, Anna Geszti, ja każda, która tłumaczę sny, wiem, że to jest koszmar wszystkich ludzi, wszystkich meszkańców miasta – że tropi ich coś, przed czym nie ma ucieczki (...) gdy tłumaczę sny, mówię ludziom, mówię tym ściganym – zatrzymaj się i odwróć twarz do swojego prześladowcy, pozwól przystawić sobie lufę do czoła, wystaw pierś na ostrze strzały, odsłoń szyję błyskowi noża – wtedy przestaniesz się bać (Tokarczuk 2006: s. 174).

5.0. Смъртта като интегративна стратегия

Смъртта и Времето (Времепространството) най-тясно преплитат интегративните си функции; те самите се интегрират помежду си. Видяхме, че Времето интегрира *универсалното* и *индивидуалното*; *смъртното* и *безсмъртното*. Смъртта на свой ред е интегративен мост към друга, още непозната екзистенция. С нашите индивидуалности захранваме общото. Битието ни придобива двуизмерност – то е и смъртно, и безсмъртно. Поради инфинитната метаморфичност, трансформируемост на материята, Смъртта не може да бъде край. Тя също е едно от обичайиите състояния на Времето, и необичайните за човека – от негова гледна точка. Той трябва да свикне да се съжителства с нея (да се интегрира с нея) и това ще се случи, когато човек престане да се конкурира с Времето, а започне да се внедрява в него. Марта казва, че ако Смъртта беше само лоша, хората щяха напълно да спрат да умират. Смъртта е първата победа на човека в отчаяната му битка с прагматичното Време, когато се счупват неговите окови. Смъртта е идеалното спокойствие; тя според О. Токарчук е най-божествена от всички неща, сътворени от Бог. И ако е така, тогава човек не може да дари на Бог нищо по-скъпоценно от собствената си смърт. Смъртта е освобождение, дар; без нея щеше да е още по-тежко за хората. Така вижда нещата Нина Шубур от *Анна Ин в Гробниците на света*:

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

Od urodzenia przyzwyczajamy się do martwoty. Gdybyśmy umieli ujrzeć świat jako żywy, od początku do końca, nie potrafilibyśmy umrzeć, nawet gdybyśmy bardzo tego chcieli (Tokarczuk 2006: s. 12).

Ида от романа *Последни истории* (*Ostatnie historie*) също мисли за Смъртта като за спасение, и не само – понякога я вижда като естетическо изкушение, като благоуханно и многообещаващо начало на нов живот:

Myśl o własnej śmierci jest dobra, cierpko-słodka jak młody agrest, jak pierwsze jabłka (Tokarczuk 2010: s. 37).

Ритъмът на Смъртта е вплетен в ритъма на Живота. Двете тотални състояния правят едно Тяло, чийто режим на съществуване се поддържа от перманентни умирания и съживявания. Човешкото сърце функционира така:

Serce – monstrualny zlepek mięsistych tasiemek, gumowych i sprężystych. Rytm, w jakim się porusza, jest rytmem kopulacyjnym. Każdy takt rodzi jedną chwilę, która natychmiast umiera. Mały bąbelek bez koloru, pękający, zanim zdąży się na niego popatrzeć (Tokarczuk 2010: s. 41).

Янина Душейко – „Душата” на романа *Карай плуга си през костите на мъртвите* (*Prowadź swój pług przez kości umarłych*) има постоянни „болежки”, които я измъчват. Благодарение на тях си дава сметка, че в нея непрекъснато нещо умира – че тя живее със Смъртта:

Няма спасение от тая болка, ни таблетки, ни инжекции. Трябва да боли, също като реката трябва да тече, а огънят да пламти. Напомня ми ехидно, че съм направена от материални частици, които всяка секунда умират (Токарчук 2020: с. 66).

Още с раждането си човекът е белязан от Смъртта. Тя е част от него, от генотипа, от съществото му. Защо тогава толкова го плаши? Този страх не е естествен. Вероятно е културно насаден и социално „отглеждан” – за да отдалечи човека от природата, т.е. от самия него, за да го изтръгне от корените му.

Янина се занимава и с астрология – голямата ѝ любов. Разположението на планетите и тяхната кореспонденция „посочват” и точката на Смъртта:

В рождения Хороскоп датата на раждане определя и датата на смъртта. Ясно, че който се е родил, трябва да умре. Много места в хороскопа показват часа на смъртта и вида ѝ, остава само да се открият и обвържат (Токарчук 2020: с. 114).

Философията на Янина е неумолима и твърде реалистична, но неумолимият разпад в по-далечна перспектива е „направляван” от градивна стратегия – поддържането на Живота. Затова не си струва да отделяме толкова внимание и да изпитваме конвулсивна емоционална привързаност към спомени и предмети.

Пролетта е само кратка интерлюдия, зад нея настъпват мощните армии на смъртта, ето, вече обсаждат стените на градовете. Живеем под обсада. Като се вгледаме отблизо във всеки фрагмент от мига, чак се задавяме от страх. В нашите тела неумолимо действа разпадът, скоро ще заболеем и ще умрем. Ще ни напуснат напите любими, спомените за тях ще се разсеят във врявата, няма да остане нищо. Само в гардероба малко дрехи и някой на снимка, вече неразпознаваем. Най-ценните спомени ще се разсеят като дим. Всичко ще потъне в мрак и ще изчезне (Токарчук 2020: с. 120).

Животът е временно явление, съпътствано и белязано от сянката на Смъртта, а самата Смърт предвещава Живот. Размишлявайки за искрите, Янина като астроложка ги описва така:

Искрите идват от самото сърце на светлината и са най-чисто сияние, така твърдят най-старите легенди. Когато трябва да се роди човешко Същество, искрата започва да пада. Най-напред лети през мрака на космическата бездна, после през галактиките, и накрая, преди

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

да падне тук, на Земята, пресича, клетата, орбитите на планетите. Всяка орбита замърсява искрата с някакви Особености и тя потъмнява и почти гасне (Токарчук 2020: с. 201).

Истинското знание и прозрението за него е възможно само в Смъртта. В *Чувствителния разказвач* О. Токарчук коментира делото на страстната природозащитничка и покровителка на животните Елизабет Костело – героиня от едноименния роман на Джон Максуел Кутси – и заключава, че (...) *всички осъзнаваме собствената си жестокост и я разглеждаме като неразривна черта на човешкото съществуване, като качество на света. Знаем, но мълчим. Тогава делото ан Костело придобива съвсем друг смисъл, превръща се в манихейско разгадаване на заслепеното човешко съществуване в мрака, от който единственият път към изхода минава през смъртта* (Токарчук 2021: с. 56).

Човекът и особено туристът, както забелязва Ида от *Последни истории*, преживява обикновено най-незначителното – формата, размерите, привидностите. И не се учи на нищо. Не открива простата и очевидна истина, от която трябва да започне първият урок по химия, биология, физика, а именно че: *fizycznie składamy się z tego, co umarło, z tamtych zaprzeszłych światów, jesteśmy pięknym skutkiem rozpadu* (Tokarczuk 2010: s. 76).

Ида познава Смъртта приживе, тя е постоянната ѝ Спътница. Героинята има лека тахикардия и знае какво значи сърцето ти да спира:

Panie doktorze, moje serce przestaje bić i zatrzymuje się na długie minuty, więc jestem martwa jakimś cudem i jakimś cudem powracam do życia. Kiedy moje serce nie bije, zapada straszna cisza. Nigdy pan czegoś takiego nie słyszał. Jest potężna, musi brać się z głębi ziemi, wyłania się na powierzchni jak głowa przedpotopowego potwora, rozgląda się wokół, a potem spływa tam, skąd przyszła. Serce rusza szarpnięciem, skurczem, kilkusekundowym drżeniem i – jakby to ująć technicznie – silnik zaskakuje. Mała śmierć (Tokarczuk 2010: s. 43).

Ида смята, че би било хубаво в училище да има занимания по *танатология*, за да се приготвим подобаващо за Смъртта:

Wszyscy umrzemy i powinniśmy się na to przygotować, powinniśmy powołać stowarzyszenia wspierające umieranie i ufundować szkoły, aby się tego nauczyć, żeby chociaż ten ostatni raz w życiu nie popełnić już błędu. Należałoby to ćwiczyć na lekcjach wuefu, jak umierać, jak osuwać się łagodnie w ciemność, jak tracić przytomność i jak schludnie wyglądać w trumnie (Tokarczuk 2010: *s*. 53).

Ида разбира още, че Смъртта приживе е жалък сурогат на същинската, съзидателна Смърт, че е нейна карикатура. Когато двама души, свързали съдбите си в една обща, семейна съдба, бягат от разговор за същественото, потъвайки в дреболии и незначителни коментари, във формална размяна на реплики, значи че любовта ги е напуснала, че са мъртви не само един за друг, но донякъде и за всички останали, за света около себе си.

„*Niektórzy zajmują się tym, czym nie powinni*”, *myśli. Gdyby zaczęli ten drugi temat, ten, z którego istnienia nawet nie zdają sobie sprawy, a który dotyczy ich naprawdę, mogliby powiedzieć coś ważnego. Tymczasem oni nie rozpoznają swojego tematu i całkowicie oddają się innemu. W ten sposób umierają za życia* (Tokarczuk 2010: s. 64).

Смъртта може да бъде и облекчение, избавление. Анна Гешти, Гештианна, сестрата на Градиняря от *Анна Ин*..., иска да се жертва за брат си и да иде вместо него в Подземния свят. Силите на Отвъдното се съгласяват на частична замяна – двамата да се редуват на половин година. Ето как размишлява Анна Гешти:

Pół roku w ciemnościach, w grobie wśród zmarłych. Będę ich pytać o sny, o czym śnią, wiedząc, że umarli. Czy znaleźli spokój, może śmierć w pełni ich zadowala. I może właśnie oddychają z ulgą – nie ma się już czego bać, już nie przeraża pusty pokój, ani czyjeś kroki na ulicy, w ciemnym

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

zaułku, ani broń wycelowana w czoło, najgorsze groźby, samotność, opuszczenie, ból ciała, głód, śmiertelna choroba, za nic mają wszelkie tortury, ich ciało teraz nie ma nerwów, ani receptorów, ani podatnych na zniszczenie tkanek. Powraca do swojej pierwotnej postaci, staje się ciałem z gliny. Z prochu.

Zajdę tam i wszystkiego się dowiem. (...). *Moja hipoteza brzmi*: *Nie może być tak, żeby nas nie było*. *Dlatego pójdę* (Tokarczuk 2006: s. 176–177).

За да оцелеем и да поддържаме Живота си, ние сме в постоянен допир със Смъртта – храним се с други битийности, а те се хранят с нас. Със себе си храним и Вселената, която редовно трябва да се зарежда с енергия. Така „се върти” и обновява Животът.

Героят от разказа *Островът* (от сборника с разкази *Музика от много барабани* (*Gra na wielu bębenkach*)) – отчаян корабокрушенец – надмогва страха и отвращението си и разбира, че всъщност се храни със Смърт и че това е условието да оживее.

Този страх, че морето е царството на умрелите, един мокър Хадес – идея, която едва ли съществува в някоя митология – ме държеше далече от водата; страхът, че между тъмното пясъчно дъно и повърхността с цвят на живак се носят трупове, ме заробваше на сушата. Сподавените им шепоти, родени от почти непонятната потребност от диалог дори след смъртта. Полузатворените очи, погледът, който не се стреми да придаде смисъл на формите. Съществуването на границата между твърдото тяло и пихтията. Тайната на бавното разложение.

Рибите, моята единствена прехрана, също бяха от долния свят, така че когато измъквах от заложените капани хлъзгавите им телца, гладът и отвращението ми бяха едно. *Някакъв особен вид канибализъм – така го чувствах. Хранех се със смърт. Гълтах трохите ѝ, студените ѝ рибешки трохи и с тях засищах глада си. Тялото ми досущ сложна химическа лаборатория преработваше смъртта в живот, хлъзгавия безжизнен хлад в грапава живителна топлина* (Токарчук 2006: с. 74–75).

Хранителната верига е интегративна система, поддържана от Смъртта.

Корабокрушенецът намира странен камък с древен надпис и издълбана човешка фигура – тънък, изящен и непропорционален силует на младеж с крила, който се готви за скок. Дълбоко развълнуван, с пробудена интуиция, независимо че не може да разчете непознатото йероглифно писмо, той прозира неразривното родство между Живота и Смъртта, тяхната неизменна симбиоза.

Сега ми се струва, че онзи камък с крилатото същество светеше така, посред бял ден. Някой беше затворил в каменната резба цялото поразително противоречие: нещо е мъртво, а дава знак. Нещо стои на място, а се готви за скок, нещо не съществува, а се проявява. Нещо неживо говори и чрез този акт на комуникация съживява себе си. На моя остров се бе появило нещо ново. И сега не ме оставяше, настояваше за внимание (Токарчук 2006: с. 85).

Нощем, въртейки се на ложето си от сухи треви, виждах натрапчиви страшни картини. Онази първата – мъртвите от морето, се насложи с новата – на голото крилато същество от камъка. Скача то между удавниците, докосвайки ги с крилатия предмет в ръката си и те оживяват като зомбита и бродят по плажа, чакайки кораб да ги вземе от този остров на мъртъвци (Токарчук 2006: с. 86).

Героинята Б. от разказа *Ариадна на Наксос* (от същия сборник) вижда, че огромната, завладяваща, прикованваща сила на някаква извънредна способност, на омагьосващия талант, идва по-скоро от Смъртта, отколкото от Живота. Гласът на съседката ѝ – оперна певица, която Б. всеки ден слуша хипнотично, в екстаз, с цялото си тяло, се ражда в Отвъдното, а после трябва да се приспособи към Живота.

А когато другата притвори очи и изчезна под звуците от устата си, на Б. се стори, че вижда сърцето ѝ – голямо, масивно парче месо, отмерващо времето и тактовете. Мускул,

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

пълен с мощ, но и крехък, сякаш този уверен ритъм, тези силни пулсации всъщност идваха от треперенето, треската, нестихващите съкращения, повече от умирането нежели от живота (Токарчук 2006: с. 220).

Най-вдъхновяващото е на границата със Смъртта. След като в определени моменти сме познали Смъртта, вече можем по-успокоени да се върнем в Живота. Всичко зашеметяващо и пронизващо като творчески взрив в Живота, вече се е срещало със Смъртта.

Смъртта е и най-добрият интегратор на психиката, най-сполучливият комуникативен функтор. Ето какво споделя Янина Душейко от *Карай плуга си...*:

Смъртта е наблизо, казах си. Ама тя, смъртта винаги е наблизо. По всяко време на Деня и Нощта, си отговорих. Защото най-добре се разговаря със самия себе си. Поне не се стига до недоразумения (Токарчук 2020: с. 34).

Ние не можем дори да живеем без Смъртта. Гробниците са в самия Живот.

Понякога ми се стува, че живеем в гробница – голяма, просторна, за много хора. Гледах света, потънал в сив Мрак, сив, студен и неприветлив. Затворът не е навън, той е вътре във всеки от нас. Може и да не умеем да живеем без него (Токарчук 2020: с. 37).

Смъртта е непроницаема Тайна, която могат да разкрият само мъртвите. На погребението на Големия крак, малката групичка хора, дошли да го изпратят, пеят за истинската Светлина, която всеки ще види едва след като умре:

Пеехме за Светлината, която, вярно, е някъде далече и засега е неуловима, но като умрем, ще я видим. Сега я виждаме през стъкло, в криво огледало, но един ден ще се изправим лице в лице срещу нея. И тя ще ни обгърне, защото е наша майка, тази Светлина, и от нея сме се взели. Дори носим в себе си частица от нея, всеки ден (...). Така че всъщност смъртта би трябвало да ни радва (Токарчук 2020: с. 42).

6.0. Заключение

Идейният стожер в творчеството на Олга Токарчук е интегративното възприемане на света и откриването на интегративните взаимозависимости между нещата. Трите опорни лоста в интегративното „магнитно” поле са Времето, Сънят и Смъртта, които са в непрекъснат енергиен обмен.

Времето е вътрешно интегративно (интраинтегративно) – интегрира всичко в себе си (всички битийностис са положени във времето). Универсалното Време интегрира историческото и астрономическото време, както и личните времена на индивидите – и външно интегративно (интеринтегративно или екстраинтегративно) – интегрира се с други категории като Пространството, Съня, Смъртта и т.н. Времето е и тотален интегратор, омниинтегратор. Човекът се съизмерва с Времето, но едва когато се слее с него, ще бъде в състояние да осъзнае неговото интегративно естество, да прозре собствената си безкрайност, да я види като серия от относителни финали. Тогава ще разбере, че Сегашното е среща на миналото и бъдещето, че Пространството визуализира Времето, а Времето огъвкавява Пространството в разгърнатата си функционалност като Времепространство.

Сънищата помагат на човека да се интегрира по-успешно с космическото Време, и да се измъкне от диктатурата на прагматичното време. То преставва да бъде заплаха за него. Когато сънуват хората се освобождават от неизбежната си зависимост от смисъла, а той е вечният им хомот, защото приживе най-често са затворници на Времето. Сънищата лекуват от страха – могат да те научат как да се преборишс него.

Смъртта не е окончателен финал. Ние вливаме нашите индивидуалности в потока на общото, универсалното, а щом като то е безсмъртно и ние имаме частичен принос за това безсмъртие, значи че индивидуалността на всеки един от нас също е белязана с безсмъртие. Битието ни става двуизмерно – смъртно-безсмъртно. Смъртта акомпанира на Живота ни – и докато сме живи ние сме част от нейния ритъм. Съществуването ни се поддържа от постоянни умирания и съживявания. На границата със Смъртта се ражда и вирее най-вдъхновяващото. Божественото дарование е изпратено от Смъртта. Всичко възхитително като творческа експлозия в Живота, вече се е срещало със Смъртта. След като тя не ни е чужда, можем с по-голямо спокойствие и омиротворение да продължим Живота си.

DOI: 10.5281/zenodo.12745708

Смъртта интегрира и регулира психиката, въвежда комуникативна хармония, изпраща истинска Светлина, която разкрива тайни.

В интегративната си спойка трите категории щрихират бъдещето. Откриваме вратата към него чрез нашето минало. А нашето минало откриваме чрез Смъртта (предишните ни животи), чрез Съня (когато се събуждаме и осъзнаваме, че сме сънували), чрез самото Време в неговия минал аспект от човешки ъгъл, т.е. чрез това, което ни се е случило. Бъдещето може да бъде предвидимо благодареиие на интегративната сплав от темпорални планове и като придобито познание (за Времето Съня и Смъртта) – подобно на опита на Анна Ин, която вече *знае* каква е перспективата, какво предстои, защото физически го е изпитала.

Само Смъртта като плод на интегративна връзка с Живота, е предвидима. Тя е константно и категорично бъдеще, врата към Познанието, Истината, Светлината, Свободата, към новия Живот.

Сънят е визуалната симбиоза със Смъртта. Той е врата към нещо, което трябва да се случи, на базата на това, което е; подсказва какво трябва да се промени, за да се постигне желаното и повежда към едно просветлено от Познанието Бъдеще.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Токарчук, О. (2006) Музика от много барабани. Прев. Силвия Борисова. София: Издателство Весела Люцканова, 320 с. (*Tokarczuk, O*. Muzika ot mnogo barabani. Prev. Silviya Borisova. Sofiya: Izdatelstvo Vesela Lyutskanova, 320 s.)

Токарчук, О. (2020) Карай плуга си през костите на мъртвите. Прев. Силвия Борисова. София: Издателство ICU, 256 с.(*Tokarczuk, O*. Karay pluga si prez kostite na mrtvite. Prev. Silviya Borisova. Sofiya: Izdatelstvo ICU, 256 s.)

Токарчук, О. (2021) Чувствителният разказвач. Прев. Крум Крумов. София: Издателство ICU, 272 с. (*Tokarczuk, O*. Chuvstvitelniyat razkazvach. Prev. Krum Krumov. Sofiya: Izdatelstvo ICU, 272 s.)

Sharapova, E. (2015) Магический реализм в романах Ольги Токарчук*:* Правек и другие времена, Путь Людей Книги, Дом дневной, дом ночной. // *Acta Humana* 6 (1/2015), s. 195 – 210. (*Sharapova, E*. Magichesky realizm v romanakh Olgi Tokarchuk: Pravek i drugiye vremena, Put Lyudey Knigi, Dom dnevnoy, dom nochnoy. // *Acta Humana* 6 (1/2015), s. 195 – 210.)

Sławek, E. (2022) Prawiek i inne czasy Olgi Tokarczuk w perspektywie kulturowej i ekologicznej. // *Polono-Italica Fabrica Litterarum*, 2022, nr 1 (4), Katowice: UŚ, s. 1 – 14.

Tokarczuk, O. (1996) Prawiek i inne czasy. Warszawa: W.A.B., 304 s.

Tokarczuk, O. (1999) Dom dzienny, dom nocny. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 458 s.

Tokarczuk, O. (2006) Anna In w Grobowcach świata. Kraków: Wydawnictwo Znak, 222 s.

Tokarczuk, O. (2010) Ostatnie historie. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 296 s.

Tokarczuk, O. (2014) Księgi Jakubowe. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 997 s.